

Prekursorzy medycyny klasztornej w początkach średniowiecza

The precursors of monastic medicine at the beginning of the Middle Ages

Jerzy Supady

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie
State Higher Vocational School in Tarnow, Poland

Article history:

Otrzymano/Received: 21.05.2019

Przyjęto do druku/Accepted:
26.06.2019

Opublikowano/Publication date:
Czerwiec 2019/June 2019

Streszczenie

Upadek cywilizacji antycznej miał charakter kataklizmu. Jego następstwa dotyczyły wszystkich dziedzin życia. Instytucją, która uniknęła dziejowej zagłady był Kościół rzymski. Toteż w zachowaniu ocalałych resztek dawnego świata, m.in. starożytnych rękopisów, oraz rozwijaniu w oparciu o nie nowej nauki, w tym również medycyny, ogromne zasługi były udziałem osób duchownych, głównie mnichów.

Słowa kluczowe: zakony, klasztory, medycyna klasztorna, nauka wczesnego średniowiecza

---

Pojęcie wieków średnich pojawiło się w językach i literaturze europejskiej w okresie renesansu, kiedy powszechnie postrzegano czasy greckiego i rzymskiego antyku jako kulturowy ideał. W XVII wieku słowo „średniowiecze” wprowadzono do ówczesnej historiografii, lansując podział dziejów ludzkości na starożytność, średniowiecze i czasy nowożytne. Do dzisiaj uczeni spierają się o wyznaczenie granic wieków średnich. W polskim dziejopisarstwie za ich początek przyjmuje się rok 476, kiedy wódz germański Odoaker zdetronizował ostatniego, małoletniego cesarza rzymskiego. Natomiast nadal kontrowersje wzbudza określenie końcowej granicy tej epoki, wiązanej przez niektórych z odkryciem druku przez Jana Gutenberga w 1455 roku, a przez innych z upadkiem Konstantynopola w 1453 roku lub z podróżą Kolumba i dotarciem do Ameryki w 1492 roku. Osobiście skłaniałbym się do poglądu, iż pomimo powyższych tendencji do wyrazistych podziałów, średniowiecze trwało o wiele dłużej, a jego zwieńczenie stanowiły kulturowo-cywilizacyjne osiągnięcia odrodzenia, którego wybitni przedstawiciele byli bezpośrednimi spadkobiercami wieków średnich. Renesans oceniać trzeba jako kontynuację średniowiecza, ale w szybko zmieniających się warunkach, które przesądziły o nowej wizji świata. Na rzecz mojej tezy przemawiają opinie upatrujące początek odrodzenia we Włoszech już w wieku XIII, we Francji i w Niemczech w wieku XV, a w Polsce dopiero w wieku XVI [1].

Po upadku cesarstwa rzymskiego nastąpił na Zachodzie Europy dramatyczny regres kulturowo-naukowy spowodowany rozmiarami tej historycznej katastrofy. *De facto*, świat antyczny

przeszedł niemalże we wszystkich dziedzinach ówczesnego życia. Jedyną instytucją, która przetrwała dziejowe tsunami był Kościół rzymski; germańscy barbarzyńcy niszczący pozostałości cywilizacji starożytnej oszczędzili struktury kościelne, ponieważ sami byli chrześcijanami nawróconymi przez sektę arian. Zatem w pierwszych stuleciach średniowiecza, kiedy w Europie Zachodniej dominowała gospodarka naturalna związana z uprawą ziemi, kiedy w gruzach leżały dawne ośrodki urbanistyczne, przestały istnieć szkoły, upadł handel oraz zamarła wytwórczość, a prymitywna i niewykształcona ludność szukała jedynie możliwości egzystencjalnego przetrwania, cały ciężar ocalenia od zagłady resztek kultury i nauki antycznej, m.in. starożytnych pism oraz żmudnego budowania nowego ładu, spoczął na barkach osób duchownych. Ogromną rolę w tym zbożnym dziele cywilizacyjnej restauracji odegrały zakony. Ich prekursorami byli mnisi (nazwa mnich pochodzi od greckiego słowa *monos*, czyli sam), którzy indywidualnie wykluczali się z życia doczesnego, przebywając w samotności w jaskiniach lub na pustyni. Cel takiego postępowania owych eremitów determinowało ogromne pragnienie doskonalenia duszy. Jednakże forma umartwiania się poszczególnych mnichów nie mogła budować *caritas*, uważanej za królową wszystkich chrześcijańskich cnót. Toteż z religijnego Wschodu zaczęły przenikać na Zachód Europy tendencje do zorganizowania się mnichów w zgromadzenia klasztorne, kierowane przez opata albo superiora, rządzące się w oparciu o zakonne prawa. Do najwcześniejszych powstałych tego typu przepisów należały reguły ustanowione w Afryce Północnej przez Bazylego, biskupa Cezarei (zmarł w 379 roku). Za ich

przykładem powstały inne, już w wiekach średnich [2]. Pierwszy średniowieczny klasztor utworzył św. Benedykt z Nursji w 529 roku na Monte Cassino. Opracowana przez założyciela reguła zakonu benedyktynów kładła nacisk na zachowanie zdrowia przez członków zgromadzenia poprzez przestrzeganie określonego trybu życia mnichów: stosownego porządku spożywania posiłków i zdrowych potraw; racjonalnego czasu rozmowy i milczenia; pracy i odpoczynku; jedzenia i postu; pełnego snu i opanowania namiętności. Rozdział 36 reguł nakładał na mnichów bezwzględny obowiązek dbania o ludzi biednych i chorych: „Opieka nad chorymi jest ponad innymi obowiązkami. Powinno się im służyć podobnie jak Chrystus”. Opat niczym ojciec, nauczyciel, pasterz i lekarz miał dokładać starań, aby chory pod żadnym względem nie był zaniedbywany. Także otoczeni opieką chorzy winni pamiętać, że za pośrednictwem zakonników służy im sam Pan Bóg. Wprowadzone przepisy dotyczyły także infirmariuszy, którzy pełniąc funkcję lekarzy opiekowali się salą chorych oraz serwitów, czyli pielęgniarzy sprawujących nadzór nad dietą i kąpielami pacjentów [3].

Czynny udział przy tworzeniu klasztoru benedyktyńskiego należy także przypisać Kasjodorowi (ok. 490–ok. 583). W pierwszej połowie życia służył lojalnie królowi Ostrogotów, Teodorykowi, pełniąc przy boku władcy urząd kanclerza. W swoim postępowaniu starał się przystosować naukę chrześcijańską do nowych warunków dziejowych. W 540 roku zamieszkał w rodzinnej posiadłości koło Vivarium, gdzie założył klasztor (ok. 555 roku). Staraniem Kasjodora w klasztorze powstała szkoła mająca na celu wyrównanie poziomu wykształcenia mnichów. Podobne dążenie przejawiało się w twórczości duchownego, o czym świadczy jego traktat *O ortografii*, przypominający kopistom i lektorom podstawowe zasady poprawności ortograficznej. Kasjodor polecił braciom zakonnym poszukiwać i gromadzić starożytne rękopisy, a dzieła będące pojedynczymi egzemplarzami również przepisywać. Wprowadzenie do ówczesnego wykształcenia znalazło się w głównym dziele Kasjodora pt. *Institutiones divinarum et humanarum lectionum*, znanym w skrócie *Wskazaniami*. Pierwsza księga pracy poświęcona została lekturze teksów religijnych, druga tzw. sztukom wyzwolonym. Połączenie tych dwóch dziedzin wiedzy uważał za niezbędne do zrozumienia ksiąg świętych i osiągnięcia sztuki poprawnego przepisywania. W dziele Kasjodora pojawia się po raz pierwszy idea chrześcijańskiej kultury łacińskiej, zdolnej do kompromisów i ewolucji, a także pochwała urzędu kopisty: *Błogosławiona to praca i chwalebny zapal, głosić ludziom Słowo ręką, porozumiewać się z palcami, milcząc czynić śmiertelnym dar zbawienia i zwalczać diabelskie zakusy piórem i atramentem*. W opinii Kasjodora medycyna była nauką niezbędną do uczynienia chwiejnego ludzkiego zdrowia bardziej stabilnym, zaś lekarzy obligowała do wykorzystania całej swojej wiedzy w konfrontacji z chorymi ludźmi. Aby ułatwić medykom terapię, uczony dokonał wypisu różnych środków leczniczych z pism greckich, a podkreślając znaczenie lekotwórcze

przyrody, podał nazwy leczniczych ziół. Wysiłkom Kasjodora zawdzięczamy przetrwanie wielu dzieł starołacińskich. W historiografii zyskał miano „założyciela średniowiecza”, bowiem polecając tłumaczyć pisma greckie oraz przepisywać łacińskie, zapoczątkował tworzenie bibliotek klasztornych, które stały się enklawami nauki i kultury w ówczesnym prymitywnym świecie [4].

Klasztory odegrały wiodącą rolę w rozwoju średniowiecznej kultury, nauki i sztuki. Zakonnicy zapożyczyli program naukowy i wychowawczy od retora z Kartaginy, Martianusa Capelli, autora siedmiu sztuk wyzwolonych, które wyodrębnił na początku V wieku. Dzieło Kasjodora, który jako pierwszy we wczesnym średniowieczu ustalił plan kształcenia, kontynuował biskup Izidor z Seville (570–636), żyjący w hiszpańskim królestwie Wizygotów. Izidor jest autorem wielkiego dzieła o pochodzeniu słów, zwanego w skrócie *Etymologią*. Tom IV księgi zawierał wykaz terminów lekarskich, a medycynę nazwał twórca „drugą filozofią”, dotyczącą zarówno ludzkiej duszy, jak i ludzkiego ciała oraz powiązaną z innymi dyscyplinami wiedzy [5].

Pomimo różnych fałszywych poglądów w odniesieniu do medycznej wiedzy zakonników, w przeważającej większości klasztorów odbywał się ewolucyjny rozwój nauki lekarskiej, a także postęp w zakresie opieki nad chorymi. Dowodem tego jest działalność naukowa Bedy Venerabilis (673–736), autora pierwszej historii ludów Anglii, a także encyklopedii zawierającej informacje religijne i świeckie, w tym również dotyczące medycyny; nota bene, Beda był zwolennikiem upustów krwi. Żyjący w VII wieku Vindician łączył swoją wiedzę lekarską ze szkołą hipokratejską. Napisał kilka kompendiów medycznych, m.in. *Ars medicinae (Sztuka medyczna)* oraz *Sapientia artis medicae (Mądrość sztuki medycznej)*. W swoich opisach podał nazwy wielu roślin leczniczych, m.in. lulka czarnego, soku bluszczu, korzenia wilczomoczu i innych. Wymienił również nazwy stosowanych wówczas instrumentów chirurgicznych. Żyjący na przełomie VIII i IX wieku opat klasztoru w Fludzie, Hrabanus Maurus, który później został arcybiskupem w Moguncji, napisał obszerne dzieło encyklopedyczne *De universo* oraz na podstawie glos w tekstach biblijnych upowszechnił alegoryczne określenia odnoszące się do fragmentów ciała ludzkiego, np. zębów („nauczyciele kościoła”), języka („język porażonych”) itp. [6].

Zasięg znajomości problematyki medycznej był w pierwszych stuleciach wieków średnich bardzo zawężony i ograniczał się tylko do środowisk zakonnych, które oprócz praktycznego niesienia pomocy chorym, poznawały teoretyczną wiedzę lekarzy starożytnych, przepisując ich ocalałe dzieła.

Dopiero w piątym stuleciu istnienia średniowiecza powstała pierwsza szkoła medyczna w Salerno k. Neapolu. Jej początki określa się na przełom wieku IX i X. Nauczanie medycyny w Salerno opierało się na autorytetach antycznych: Hipokratesie i Galenie. Niezależnie od sięgającej starożytności wiedzy teoretycznej, próbowano choroby racjonalnie obserwować i leczyć,

a wielu salernieńskich wykładowców było uczonymi wielkiego formatu, np. Konstanty Afrykańczyk (1054–1087), autor 22-tomowego dzieła, w ogromnej mierze poświęconego medycynie. W szkole w Salerno mogły studiować kobiety, a niektóre z nich, np. Trotula czy Rebeka, zostały pracownicami naukowo-dydaktycznymi uczelni [7, 8].

Piśmiennictwo

[1] Manteuffel, T. (1965). *Historia powszechna. Średniowiecze*.

[2] Liese, W. (1922). *Geschichte der Caritas*. Freiburg.

[3] Jetter, D. (1986). *Das europäische Hospital. Von der Spätantike bis 1800*. Köln.

[4] Ring, M. E. (1997). *Geschichte der Zahn-medicin*. Köln.

[5] Schipperges, H. (1964). *Die Benediktiner in der Medizin der frühen Mittelalters*.

[6] Supady, J. (2010). *Historia dentystyki w zarysie*. Łódź.

[7] *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament*. (2010). Poznań.

[8] Pernaud, R. (1990). *Kobieta w czasach katedr*. Warszawa.

Summary

The collapse of the ancient civilization was like a disaster which had an impact on all spheres of life. The Roman Church was the institution which survived the historical annihilation. Therefore, the ones who significantly contributed to the preservation of the remnants of the former world, inter alia ancient manuscripts, and the development of new science based on an ancient knowledge, including medical science, were the members of the clergy, mainly monks and friars.

Keywords: religious orders, monasteries, convents, monastic medicine, science in the early Middle Ages

---